

جوهری، ص ۲؛ عبدالحسین جوهرکلام، همان مصاحبه). از فرزندان متعدد او، یحیی و علی از عالمان دینی بودند.

شیخ یحیی از شاگردان آیت‌الله سیدابوالقاسم خوئی (متوفی ۱۳۷۱ ش) بود و پس از سالها تحصیل و تدریس در ۱۳۵۹ ش در نجف درگذشت. شرح برکفایة الاصول و چند رساله فقهی از آثار اوست (امینی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۳۷۵-۳۷۶؛ عبدالحسین جوهری، ص ۴۷).

شیخ علی در ۱۲۸۳ ش در نجف به دنیا آمد. پس از گذراندن دوره مقدماتی علوم دینی نزد پدرش، دروس عالی فقه و اصول را تا ۱۳۱۲ ش نزد عبدالحسین جلی، میرزا حسین نائینی، آقاضیاءالدین عراقی و سیدابوالحسن اصفهانی آموخت (خاقانی، ج ۶، ص ۴۲۵؛ انصاری قمی، ص ۱۱۲). وی در این مدت، علاوه بر تحصیل و تدریس، به خوزستان سفر می‌کرد و مجالس تبلیغ و ارشاد برپا می‌داشت (انصاری قمی، همانجا). شیخ علی جوهری در ۱۳۱۳ ش، به قصد زیارت مرقد امام رضا علیه‌السلام، از نجف به ایران آمد و سپس به توصیه آیت‌الله حاج آقا حسین بروجردی^۵، که در آن زمان در بروجرد بود، در آن شهر ماندگار شد و علاوه بر بهره بردن از درس وی و شیخ علی محمد بروجردی، خود به تدریس فقه و اصول پرداخت. پس از عزیمت آیت‌الله بروجردی به قم، اداره مدرسه علمیه نوربخش بروجرد را برعهده گرفت. وی از میرزای نائینی، سیدابوالحسن اصفهانی، سیدعبدالهادی شیرازی، سیدحسین بروجردی و سیدابوالقاسم خوئی تصدیق اجتهاد داشت و در سرودن اشعار عربی توانا و مسلط بود (عبدالحسین جوهری، ص ۲۵؛ انصاری قمی، ص ۱۱۲-۱۱۳؛ خاقانی، ج ۶، ص ۴۲۶-۴۲۹؛ برای نمونه اشعار او ← خاقانی، ج ۶، ص ۴۳۰-۴۳۵). او در ۱۳۷۴ ش در بروجرد وفات کرد و در همانجا به خاک سپرده شد (انصاری قمی، ص ۱۱۳). برخی آثارش عبارت‌اند از: *صکة الأمان فی اعمال شهر رمضان؛ جواهرالعلوم فی الفقه المنظوم*، که نظم عربی کتاب *عروة الوثقی* اثر سیدمحمدکاظم طباطبایی یزدی است؛ *تقریرات درس فقه آیت‌الله بروجردی؛ دیوان شعر؛ و رَسَنَاتُ الفیوض فی علم العروض* (← انصاری قمی، همانجا؛ عبدالحسین جوهری، ص ۲۶).

حسن جوهری، نواده شیخ حسین، نیز از نویسندگان و شاعران و ادیبان معروف عراق بود (آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۱، ص ۴۳۴؛ خاقانی، ج ۳، ص ۱۴۸-۱۵۷).

ب) علی بن محمد، مشهور به علاوی. وی با از دست دادن پدرش در کودکی، تحت سرپرستی جدش، صاحب جوهر، قرار گرفت و بسیار مورد اعتماد او بود (حرزالدین، ج ۲، ص ۱۱۷؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۴، ص ۱۵۱۹). علی مدتی از درس شیخ انصاری بهره برد، ولی بیشتر نزد سیدحسین

منابع: ابوریحان بیرونی، *الجماهر فی الجواهر*، چاپ یوسف الیادی، تهران ۱۳۷۴ ش؛ ایرج افشار، *جوهرنامه نظامی* مأخذ تنسوخنامه و *عرایس الجواهر*، یغما، سال ۲۴، ش ۱ (فروردین ۱۳۵۰)؛ محمدبن ابی‌البرکات جوهری نیشابوری، *جوهرنامه نظامی*، چاپ ایرج افشار با همکاری محمدرسول دریاگشت، تهران ۱۳۸۳ ش؛

Iraj Afshar, "[Review of] *Javāher-nāme-ye Nezāmī*", in *Naṣīr al-Dīn Tūsī: philosophe et savant du XIIIe siècle*, actes du colloque tenu à l'Université de Téhéran (6-9 mars 1997), études réunies et présentées par N. Pourjavady et Ž. Vesel, Tehran 2000.

/ ایرج افشار /

جوهری، آل، خاندان علمی شیعی در قرن سیزدهم تا پانزدهم در عراق. سلسله این خاندان شیخ محمدحسن نجفی^۵، فقیه مشهور امامی (متوفی ۱۲۶۶)، معروف به صاحب جوهر، است. به سبب اهمیت کتاب مشهور او (*جوهرالکلام*)^۵، این خاندان به آل جوهری، آل صاحب جوهر و آل جوهرالکلام مشهور شدند (آل محبوبه، ج ۲، ص ۹۹؛ خاقانی، ج ۱۰، ص ۱۳۹). تعداد زیادی از فرزندان و نوادگان صاحب جوهر از عالمان، فقیهان و ادیبان عصر خود بودند. پسران وی عبارت بودند از: محمد، عبدالحسین، حسین، عبدعلی، باقر، حسن، ابراهیم و موسی.

۱) محمد، بزرگترین پسر صاحب جوهر، معروف به *حَمَید*، قبل از ۱۲۲۵ در نجف به دنیا آمد و در جوانی (۱۲۵۰) درگذشت. وی عالمی فاضل و از قریحه شعری بهره‌مند بود. او با سیدصالح قزوینی، شاعر مشهور عراق (متوفی ۱۳۰۶)، مکاتبات شعری می‌کرد (آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۰۹-۱۱۰؛ خاقانی، همانجا؛ عبدالحسین جوهرکلام، مصاحبه مورخ ۱۵ شهریور ۱۳۸۵). فرزندان او، شیخ حسین و شیخ علی، از عالمان بودند.

الف) حسین جوهری، فرزند محمد، در حدود ۱۲۴۵ در نجف به دنیا آمد و نزد فقیهان بزرگ آن روزگار، شیخ مرتضی انصاری، سیدحسین کوهکمری و سیدمحمدحسن شیرازی درس خواند. وی در ۱۲۹۰ درگذشت (← آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۰۶، ۱۳۶؛ عبدالحسین جوهری، ص ۹؛ عبدالحسین جوهرکلام، همان مصاحبه). یکی از پسرانش، احمد (میراحمد) جوهری، از عالمان دینی به‌شمار می‌رفت. وی قبل از ۱۲۷۰ در نجف به دنیا آمد. دروس عالی فقه و اصول را نزد آخوند خراسانی و سیدمحمدکاظم طباطبایی یزدی خواند. سپس به ایران آمد و پس از هفت سال اقامت در تهران به نجف بازگشت. وی در ۱۳۴۰ ق / ۱۳۰۱ ش در نجف درگذشت (عبدالحسین

سپرده شد (حرزالدین، ج ۱، ص ۳۶۲؛ آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۱۰-۱۱۱). از وی دو اثر بر جای مانده است: *مقتل ابی عبداللّه الحسین* که در ۱۳۳۰ چاپ شده است (آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۲۲، ص ۲۵) و *مُشیّر الأحران فی احوال الانمة الاثنی عشر اسماء الرحمن*، در دو جلد، که بارها به چاپ رسیده است (س آستان قدس رضوی، کتابخانه، ج ۵، ص ۳۱۲؛ عواد، ۱۹۶۹، ج ۲، ص ۹۰؛ امینی، ۱۳۸۵، ص ۳۰۰؛ مشار، ج ۳، ستون ۴۲۱). شیخ شریف دو پسر به نامهای محسن و عبدالرسول داشت.

شیخ محسن جوهری، فقیه و ادیب و شاعر بود. وی در ۱۲۹۵ در نجف به دنیا آمد. از میرزا حسین نائینی و شیخ الشریعه اصفهانی (متوفی ۱۳۳۹) مراتب بالای فقه و اصول را فراگرفت و از میرزای نائینی اجازه اجتهاد گرفت. وی حکمت و کلام را نیز آموخت (آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۲۴-۱۲۵). برخی از شاگردانش، عبداللّه بن محمد صالح قطیفی، سیدعلی وداعی، علی شرقی (متوفی ۱۳۸۴) و حسین قدیحی بودند (محسن جوهری، ج ۱، مقدمه محمدحسن جوهری، ص «ف»؛ خاقانی، ج ۷، ص ۲۴۰). او پس از سفری به بحرین، به خوزستان رفت و در فلاحیه (شادگان) سکونت گزید و در آن شهر مقبولیت عام یافت. در جریان جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸) و حمله انگلستان به عراق، شیخ محسن در کنار دیگر فقهای عراق، مانند سیدمحمد سعید ختوبی^۵، در جهاد با انگلیس شرکت کرد و مجروح شد. پس از شکست عراق، وی به نجف رفت و پس از مدتی به فلاحیه بازگشت. در ۱۳۰۸ ش به اهواز رفت و به تصدی امور دینی مردم پرداخت. در ۱۳۱۵ ش، به علت بیماری، بر بازگشت به نجف مصمم شد و در بصره وفات یافت. پیکرش را در مراسم باشکوهی تان نجف تشییع کردند و در مقبره خانوادگیشان به خاک سپردند (خاقانی، ج ۷، ص ۲۴۰-۲۴۲؛ آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۲۴).

شیخ محسن جوهری شاعری توانا بوده و اشعار فراوانی سروده است (برای نمونه اشعار او س خاقانی، ج ۷، ص ۲۴۳-۲۵۵). برخی از آثار او عبارت‌اند از: *الفرانء العوالی علی شواهد الامالی*، که شرحی است بر الامالی سیدمرتضی، و جلد ۱-۳ آن در سالهای ۱۹۶۶-۱۹۶۷ در نجف چاپ شده است؛ *نهیج السءاد فی شرح نجاه العباد؛ حاشیه بر کفایة الاصول؛ القلائد الدرر فی امامة الانمة الاثنی عشر؛ تصحیح و شرح دیوان ابن خیاط^۶ دمشقی* (متوفی ۵۱۷)؛ شرحی بر *الشهاب الثاقب*، اثر منظوم سیدمحمدباقر طباطبایی حائری (متوفی ۱۳۳۱) درباره اثبات امامت علی علیه السلام و فرزندان ایشان (محسن جوهری، ج ۱، مقدمه محمدحسن جوهری، ص «ق-ر»؛ آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۴۶۲؛ امینی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۴؛

نمایندگی از علمای عتبات، که در اعتراض به اقدامات و سیاستهای ملک فیصل (پادشاه عراق) و انگلیسیها به قم رفته بودند، نزد فیصل رفت تا زمینه بازگشت آنان را فراهم سازد (حائری، ص ۱۸۲-۱۸۳).

۲) عبدالحسین، فرزند صاحب جوهری، از شاگردان پدرش و شیخ مرتضی انصاری، و نزد شیخ انصاری بسیار محترم بود. وی از فقیهان مشهور زمان خود به‌شمار می‌رفت و به مرجعیت رسید و مقلدانی داشت و در ۱۲۷۳ وفات کرد (آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۱۵؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: الکرام البررة، قسم ۲، ص ۷۰۹؛ انصاری، ص ۳۲۳-۳۲۴). امینی (۱۴۱۳، ج ۱، ص ۳۶۷) شرح حال عبدالحسین را با حسین، فرزند دیگر صاحب جوهری، خلط کرده است. فرزندان عبدالحسین، احمد و شریف، نیز از علما بودند.

الف) شیخ احمد، فرزند عبدالحسین جوهری، از شاگردان عبدالحسین طریحی، محمدحسین کاظمی و حاج آقارضا همدانی بود (همان، ج ۱، ص ۳۶۵؛ عبدالحسین جوهری، ص ۳). محمدحسن کُبه (فقیه و شاعر، متوفی ۱۳۳۶) از شاگردان اوست (آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۰۱). وی در ۱۳۰۲ وفات کرد. دیوان شعر و چند رساله فقهی از او برجای مانده است (همان، ج ۲، ص ۱۰۰؛ امینی، همانجا).

محمدحسن، فرزند شیخ احمد، در ۱۲۹۳ در نجف به دنیا آمد. نزد آخوند خراسانی و سیدمحمدکاظم طباطبایی یزدی درس خواند. وی از شاگردان خاص حاج آقارضا همدانی بود و از برخی استادانش نیز اجازه اجتهاد داشت. هوش و فطانت او را ستوده‌اند. او شعر نیز می‌سرود و در ۱۳۳۵ درگذشت (آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۲۶-۱۲۸؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۱، ص ۳۸۰؛ عبدالحسین جوهری، ص ۳۲-۳۳). منظومه‌ای در علم کلام، به نام *جوهرالکلام* و نیز منظومه‌ای در اصول فقه از آثار اوست (آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۴۹۳، ج ۵، ص ۲۷۵).

ب) شیخ شریف جوهری، فقه را نزد میرزای شیرازی، میرزا حسین خلیلی تهرانی^۷ و محمدحسین کاظمی فراگرفت و از کاظمی اجازه روایت داشت. او از شاگردان خاص شیخ محمدهادی تهرانی^۸ بود. در نجف به کار خطابه اشتغال داشت (حرزالدین، ج ۱، ص ۳۶۱-۳۶۲؛ آل محبوبه، ج ۲، ص ۱۱۰؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۲، ص ۸۳۶-۸۳۷). او به هنگام سربازگیری اجباری حکومت عثمانی برای خدمت نظام، عراق را ترک کرد و به ایران آمد و چهار سال در بروجرد ماند و در آنجا از درس سیدمحمد طباطبایی (صاحب *السواءب السنیة*، متوفی ۱۳۰۰) بهره برد. سپس به نجف بازگشت و در ۱۳۱۴ در آنجا وفات یافت و در مقبره خانوادگیشان به خاک

فرزند عبدالرسول جواهری، شیخ محمدتقی، در ۱۳۰۱ ش به دنیا آمد. نزد پدر خود، میرزا باقر زنجانی، سید محسن حکیم و سید ابوالقاسم خوئی درس خواند. وی که امام جماعت مسجد جواهری نجف بود، از سوی حکومت بعث عراق دستگیر شد و در ۱۳۵۹ ش به شهادت رسید. تألیفات او عبارت‌اند از: مدارک العروة الوثقی؛ غایة المأمول فی علم الاصول؛ درر الجواهر (دیوان شعر)؛ منظومه فی فروع العلم الاجمالی؛ و رسالاتی در فقه و اصول (امینی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۳۷۴؛ عبدالحسین جواهری، ص ۳۲؛ غروی، ج ۲، ص ۵۵۷).

۳) حسین، فرزند صاحب جواهر، ادیب و شاعری توانا و معروف بود. او در ۱۲۷۷ یا ۱۲۸۰ وفات کرد و در مقبره خانوادگی‌شان به خاک سپرده شد. از او دیوان شعری برجای مانده است (آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۰۷؛ برای نمونه اشعار او به خاقانی، ج ۳، ص ۱۷۵-۱۷۸).

۴) عبدعلی، فرزند صاحب جواهر، در حدود ۱۲۶۰ در نجف به دنیا آمد و از عالمان بود. وی در ۱۳۱۶ وفات یافت (خاقانی، ج ۱۰، ص ۱۳۹؛ عبدالحسین جواهری، ص ۲۳؛ عبدالحسین جواهرکلام، همان مصاحبه).

فرزند عبدعلی، عبدالحسین، در ۱۲۸۲ یا ۱۲۸۶ در نجف به دنیا آمد و فقه و اصول را نزد استادان میرزا حسن خلیلی تهرانی، آخوند خراسانی، آقا رضا همدانی و محمدطه نجف فراگرفت (آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۳، ص ۱۰۴۷). وی ادیبی متبحر و شاعری توانا بود و نزد عالمان و ادیبان زمان مقبولیت بسیار داشت و مرجعی برای حل مسائل علمی و ادبی به‌شمار می‌رفت. او در ۱۳۳۵ در نجف وفات یافت و پس از تشییع باشکوهی در مقبره خانوادگی‌شان دفن گردید. در رئایش اشعار زیادی سرودند (آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۱۲-۱۱۳؛ آقابزرگ طهرانی، همانجا؛ خاقانی، ج ۵، ص ۱۶۵-۱۶۷؛ برای نمونه نثر و شعر او به خاقانی، ج ۵، ص ۱۶۷-۱۹۸). فرزندانش جعفر (دانش‌آموخته رشته حقوق، مقتول در ۱۳۲۷ ش / ۱۹۴۸)، هادی (ادیب و شاعر و نویسنده)، محمد مهدی و عبدالعزیز نام داشتند و دو نفر اخیر شهرت یافتند (عبدالحسین جواهری، ص ۵۴، ۴۶-۴۷؛ درباره محمد مهدی به جواهری^۵، محمد مهدی).

عبدالعزیز جواهری در ۱۲۶۹/۱۳۰۸ ش در نجف به دنیا آمد. دروس مقدماتی را نزد پدرش خواند و فقه و اصول را از علمای نجف فراگرفت و به تحقیق و تألیف پرداخت، سپس در ایران سکونت گزید. وی به دانشهای گوناگون و قوف داشت و شعر نیز می‌سرود. عبدالعزیز در دانشگاه تهران تدریس می‌کرد و بیش از شصت سال ساکن تهران بود و در ۱۳۶۴ ش در این شهر درگذشت (خاقانی، ج ۵، ص ۴۴۷؛ عبدالحسین جواهری،

عواد، ۱۹۹۹، ج ۱، ص ۵۴۳؛ حسن امین، ج ۵، ص ۲۹۹)؛ دیوان شعر که فرزندش، محمدحسن، آن را جمع‌آوری کرده است؛ و منظومه‌هایی در علم کلام، تجوید و فقه (آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۴۶۸، ج ۹، قسم ۳، ص ۹۷۶، ج ۲۳، ص ۱۵-۱۶، ۱۲۵، ج ۲۶، ص ۳۶؛ برای دیگر آثار به محسن جواهری، همانجا؛ آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۸، ص ۱۲۲، ج ۱۱، ص ۸۶؛ خاقانی، ج ۷، ص ۲۴۲-۲۴۳).

محمدحسن، فرزند شیخ محسن جواهری، در ۱۳۲۷ در نجف به دنیا آمد. ابتدا نزد پدر و عمویش درس خواند و سپس نزد محمد رضا آل‌سین، سید عبدالهادی شیرازی، سید محسن طباطبایی حکیم، شیخ عبدالحسین حلّی و سید ابوالقاسم خوئی به تحصیل پرداخت. وی در ادبیات تبحر داشت و شعر نیز می‌سرود (عبدالحسین جواهری، ص ۳۷-۳۸؛ عبدالحسین جواهرکلام، ج ۳، ص ۲۰۱). محمدحسن جواهری خطیب بود و در خوزستان اقامت می‌کرد و مجالس وعظ برپا می‌داشت. وی هنگام رواج مکتبهای الحادی در عراق، برای مقابله با آن، با تعدادی از همفکران خود، در تأسیس جماعه العلماء فی النجف الاشرف^۶ همکاری کرد. در ۱۳۵۹ ش به ایران تبعید شد و در قم سکونت گزید. محمدحسن جواهری در ۱۴۰۸ در قم درگذشت و در صحن حرم حضرت معصومه سلام‌الله‌علیها به خاک سپرده شد (عبدالحسین جواهرکلام، همانجا). از جمله آثار اوست: شرح قصیده ابن عبدون الحضرمی در سه جلد؛ دیوان شعر؛ تصحیح بشاره المصطفی لشیعۃ المرتضی، اثر عمادالدین محمد بن ابوالقاسم طبری (متوفی ۵۵۴هـ)، که در ۱۳۶۹/۱۳۲۹ ش در نجف چاپ شده است؛ و حاشیه بر الفرائد الغوالی فی شرح شواهد الامالی، نوشته پدرش، که هشت جلد آن چاپ شده و هشت جلد دیگر آن مخطوط است (امینی، ۱۳۸۵، ص ۱۰۷؛ عبدالحسین جواهرکلام، همانجا).

عبدالرسول جواهری، فرزند دوم شیخ شریف، در ۱۳۰۱ در نجف به دنیا آمد. فقه و اصول را از قاسم بن حمود قسام، علی بن باقر جواهری، محمد کاظم طباطبایی یزدی، آخوند خراسانی، میرزا حسین نائینی و سید ابوتراب خوانساری^۷ فراگرفت (آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۱۶-۱۱۷، ج ۳، ص ۸۹-۹۰). حسین بن مشکور حولوی (متوفی ۱۳۴۷ ش)، محمد طاهر بن عبدالله آل راضی (متوفی ۱۳۵۹ ش) و سید ضیاء‌الدین بن محمد علی بحر العلوم از شاگردان او بودند (حرزالدین، ج ۱، ص ۳۱۲، پانویس ۱، ج ۳، ص ۹، پانویس ۱؛ بحر العلوم، ج ۱، ص ۱۷۹). عبدالرسول در ۱۳۴۶ ش وفات کرد و در مقبره خانوادگی‌شان دفن شد (عبدالحسین جواهری، ص ۲۰). او کتاب آنیس الموحیدین ملامهدی نراقی (متوفی ۱۲۰۹) را از فارسی به عربی ترجمه کرده است (آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۲، ص ۴۶۶).

نزد او درس خوانده بود (آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۱۱؛ محسن امین، ج ۹، ص ۵۶). شیخ صادق در ۱۳۲۹ وفات کرد (آل‌محبوبه؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، همانجاها).

ب) شیخ علی جوهری در نجف به دنیا آمد و سرپرستی و تربیت او را برادر بزرگش، صادق، برعهده گرفت (آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۲، ص ۸۶۲). وی فقه و اصول را نزد استادان حوزه فراگرفت و در علم رجال از دانش سیدمحمد هندی بهره برد. استادانش به رفعت علم و فضل و اجتهاد وی تصریح نموده‌اند (آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۲۱؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۴، ص ۱۳۵۰). او از علوم غربیه نیز مطلع بود (آل‌محبوبه؛ آقابزرگ طهرانی، همانجاها). شیخ علی جوهری در نجف حلقه درس تشکیل داد و به سبب احاطه‌اش بر آرای فقیهان متقدم و متأخر، عمق تحقیق، تسلط در تدریس، شیوایی بیان و دقت نظر، از مشهورترین فقهای زمان خود شد و شاگردان فراوانی در حلقه درسش شرکت می‌کردند و برخی از او اجازه روایت نیز گرفتند (حرزالدین، ج ۲، ص ۷۱-۷۲، ۲۴۶-۲۴۷؛ آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۲۰، ۲۷۰، ۲۷۶، ج ۳، ص ۳۶۶؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۱، ص ۳۵۱، ۴۳۱، قسم ۴، ص ۱۳۵۰؛ محسن امین، ج ۵، ص ۲۸۴، ج ۶، ص ۱۳۱، ج ۹، ص ۵۶، ۳۳۱؛ مرعشی نجفی، ص ۱۰۵-۱۰۶).

شیخ علی جوهری، پس از وفات میرزا محمد تقی شیرازی در ۱۳۳۸، یکی از مراجع تقلید شد و در پی رحلت شیخ الشریعه اصفهانی در ۱۳۳۹، از مراجع تقلید مشهور گشت و مقلدان فراوانی در عراق و دیگر بلاد اسلامی یافت (آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۲۰؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۴، ص ۱۳۵۰؛ خاقانی، ج ۱۰، ص ۱۴۱). وی در ۱۳۴۰/۱۳۰۱ ش وفات کرد و در مقبره خانوادگی‌اش دفن شد. در سوک او مجالس متعددی برگزار و در رئایش اشعار بسیاری سروده شد (ع حرزالدین، ج ۲، ص ۱۳۰؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۴، ص ۱۳۵۰). حاشیه بر عروقه الوثقی از آثار اوست (همانجاها).

۶) شیخ حسن، معروف به حسن صغیر، کوچک‌ترین فرزند صاحب جوهری. وی در ۱۲۶۴ یا ۱۲۶۵ یا ۱۲۶۶ (مقارن با وفات پدرش) در نجف به دنیا آمد (ع حرزالدین، ج ۱، ص ۲۴۷؛ آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۰۴؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۱، ص ۳۹۳) و تحت سرپرستی برادرزاده‌اش، شیخ علی‌بن محمد جوهری، قرار گرفت (آل‌محبوبه، همانجا). او پس از گذراندن دروس مقدماتی، مدارج عالی فقه و اصول را نزد استادان آن روزگار سپری کرد (آل‌محبوبه، ج ۲، ص ۱۰۵؛ آقابزرگ طهرانی، همانجا؛ عبدالحسین جوهری، ص ۷)، اما

ص ۲۳-۲۱؛ حسن امین، ج ۳، ص ۱۳۳؛ برای نمونه اشعار او ← خاقانی، ج ۵، ص ۴۴۹-۴۶۶). برخی از تألیفات وی عبارت‌اند از: شرح کفایة الاصول، در سه جلد؛ ترجمه مقدمه ابن‌خلدون به فارسی؛ کتابخانه‌های ایران از ماقبل از اسلام تا عصر حاضر (تهران ۱۳۱۱ ش)؛ آثار الشیعة الامامیة، در بیست جلد، درباره ادوار سیاسی و ادبی، آثار ادبی، تاریخ بلاد و شرح حال افراد نامی شیعه از ابتدای شکل‌گیری آن تا عصر حاضر که مؤلف برای نگارش آن از کتابخانه‌های ایران، عراق و دیگر کشورها استفاده کرده است. جلد دوم و سوم این کتاب در ۱۳۰۳ ش و ۱۳۰۷ ش در تهران چاپ شده است. جلد چهارم آن را علی جوهر الکلام (از نوادگان دختری صاحب جوهری، متوفی ۱۳۵۵ ش) به فارسی ترجمه کرده که در ۱۳۰۸ ش در تهران به چاپ رسیده است (آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۸، ج ۱۷، ص ۲۷۳؛ مشار، ج ۳، ستون ۸۶۵، ۸۶۶؛ عبدالعزیز جوهر کلام، ص ۳-۱). از دیگر آثار اوست: جواهر الآثار، در شش جلد به عربی، که ترجمه منظوم مثنوی مولوی است، جلد اول و دوم آن در ۱۳۳۶ ش و ۱۳۳۷ ش در تهران چاپ شده است؛ تاریخ طهران و ری، در دو جلد (جلد اول چاپ ۱۳۲۵ ش در تهران)؛ دائرة المعارف الشیعة الامامیة الاثنی عشریة، که در آن به اعلام، خاندانها، کتابها و نیز مسائلی که امامیه با فرقه‌های دیگر در آن اختلاف نظر دارند، پرداخته است و شش جلد از آن در فاصله سالهای ۱۳۳۶ تا ۱۳۳۹ ش در تهران چاپ شده است؛ فهرست نسخ خطی کتابخانه معارف (دو جلد، تهران ۱۳۱۳-۱۳۱۴ ش) و دیوان شعر (ع آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۹، قسم ۳، ص ۶۸۹، ج ۱۶، ص ۳۸۸؛ مشار، ج ۳، ستون ۸۶۵-۸۶۶؛ عواد، ۱۹۶۹، ج ۲، ص ۲۸۵؛ عبدالحسین جوهری، ص ۲۲؛ برای دیگر آثار ع آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۹، قسم ۱، ص ۲۲۹؛ عبدالعزیز جوهر کلام، ص ۳؛ مشار، ج ۳، ستون ۸۶۵؛ عبدالحسین جوهری، همانجا). همچنین مقالات بسیاری از عبدالعزیز در نشریات مصر و بیروت به چاپ رسیده است (عبدالعزیز جوهر کلام، همانجا؛ حسن امین، ج ۳، ص ۱۳۳).

۵) باقر، از فرزندان صاحب جوهری. وی قبل از ۱۲۶۰ در نجف به دنیا آمد و در ۱۳۱۷ وفات کرد. او شش پسر داشت که از میان آنان صادق و علی فقهای مشهور بودند (آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۲، ص ۸۶۲؛ عبدالحسین جوهر کلام، همان مصاحبه).

الف) شیخ صادق جوهری، از شاگردان حاج میرزا حسین خلیلی تهرانی، آخوند خراسانی، محمدحسین کاظمی و محمدطه نجف بود (آقابزرگ طهرانی، همانجا). وی از فقیهان بزرگ زمان خود به‌شمار می‌رفت و آیت‌الله سیدمحسن حکیم

انتقادات بسیار از او، به بروجرد تبعید شد و در ۱۳۵۰ در آنجا درگذشت (عبدالحسین جواهری، ص ۷).

شیخ عیسی جواهری، فرزند شیخ موسی، نیز از عالمان بود. وی در نجف متولد شد. در جوانی به ایران آمد و در کرمانشاه سکونت گزید. عیسی جواهری در ۱۳۰۷ ش در کرمانشاه وفات یافت و در مقبره خانوادگی در نجف به خاک سپرده شد (عبدالحسین جواهرکلام، همان مصاحبه).

منابع: آستان قدس رضوی، کتابخانه، فهرست کتابخانه آستانه قدس رضوی، ج ۵، مشهد ۱۳۲۹ ش؛ محمدحسن آقابزرگ طهرانی، الذریعة الی تصانیف الشیعة، چاپ علی نقی منزوی و احمد منزوی، بیروت ۱۹۸۳/۱۴۰۳؛ همو، طبقات اعلام الشیعة: الکرام البررة، مشهد ۱۴۰۴؛ همان: نقباء البشر فی القرن الرابع عشر، مشهد ۱۴۰۲؛ جعفرین باقر آل مجوبه، ماضی النجف و حاضرها، بیروت ۱۴۰۶/۱۹۸۶؛ حسن اسدی، ثورة النجف علی الانگلیز، او، الشرارة الاولى لثورة العشرین، بغداد ۱۹۷۵؛ حسن امین، مستدرکات اعیان الشیعة، بیروت ۱۴۰۸-۱۹۸۷/۱۴۱۶؛ محسن امین؛ محمدهادی امینی، معجم المطبوعات النجفیة: منذ دخول الطباعة الی نجف حتی الان، نجف ۱۳۸۵/۱۹۶۶؛ همو، معجم رجال الفكر و الادب فی النجف خلال الف عام، نجف ۱۹۹۲/۱۴۱۳؛ مرتضی انصاری، زنگانی و شخصیت شیخ انصاری قدس سره، قم ۱۳۷۳ ش؛ ناصرالدین انصاری قمی، «درگذشت آیت الله حاج شیخ علی جواهری»، آینه پژوهش، سال ۶، ش ۱ (فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۴)؛ محمد مهدی بن مرتضی بحر العلوم، رجال السید بحر العلوم، المعروف بالفوائد الرجالیة، چاپ محمد صادق بحر العلوم و حسین بحر العلوم، تهران ۱۳۶۳ ش؛ کامل سلمان جیوری، النجف الاشرف و حركة الجهاد: عام ۱۳۳۲-۱۳۳۳ هـ / ۱۹۱۴ م، بیروت ۲۰۰۲/۱۴۲۲؛ عبدالحسین جواهرکلام، تربت پاکان قم، قم ۱۳۸۲-۱۳۸۳ ش؛ عبدالعزیز جواهرکلام، کتابخانه‌های ایران: از ماقبل از اسلام تا عصر حاضر، تهران ۱۳۱۱ ش؛ عبدالحسین جواهری، «النجم الزاهر فی اعلام آل الجواهر»، (جزوه تکثیر شده)، محسن جواهری، الفرائد الغوالی علی شواهد الامالی السید المرتضی، ج ۱، چاپ محمدحسن جواهری، نجف: مطبعة الآداب، [بی تا]؛ عبدالهادی حائری، تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق، تهران ۱۳۶۴ ش؛ محمد حرزالدین، معارف الرجال فی تراجم العلماء و الادیاء، قم ۱۴۰۵؛ علی خاقانی، شعراء الغری، نجف ۱۳۷۳/۱۹۵۴، چاپ افست قم ۱۴۰۸؛ کورکس عواد، الادخائر الشریفة، چاپ جلیل عطیه، بیروت ۱۹۹۹؛ همو، معجم المؤلفین العراقيین فی القرنین التاسع عشر و العشرین، بغداد ۱۹۶۹؛ محمد غروی، مع علماء النجف الاشرف، بیروت ۱۹۹۹/۱۴۲۰؛ عبدالله مامقانی، مخزن المعانی فی ترجمة المحقق المامقانی، چاپ محمدرضا مامقانی، قم ۱۴۲۳؛ شهاب‌الدین مرعشی نجفی، الاجازة الکبیرة، او، الطريق و المحجّة لشمرة المهجّة، اعداد و تنظیم محمد سامی حائری، قم ۱۴۱۴؛ خانابا مشار، مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، تهران ۱۳۴۰-۱۳۴۴ ش.

/ خدیجه کثیری بیدهندی /

بیشترین بهره را از محضر حاج آقارضا همدانی برد و از نزدیکان او به شمار می‌آمد (آل مجوبه، همانجا).

شیخ حسن سپن به تدریس پرداخت و شاگردانی را تربیت کرد. وی در ۱۳۰۶ ش در نجف وفات یافت (حرزالدین، ج ۱، ص ۲۴۷؛ آل مجوبه، ج ۲، ص ۱۰۵). آثار او عبارت‌اند از: شرح شرایع الاسلام محقق حلی، و حاشیه بر فرائد الاصول شیخ مرتضی انصاری، بر پایه تقریرات درس آخوند خراسانی (آل مجوبه، همانجا). شیخ حسن جواهری سه پسر داشت به نامهای عبدالصاحب، محمدعلی و جواد.

الف) عبدالصاحب در ۱۳۰۰ در نجف متولد شد. وی به تحصیل علوم پرداخت و بیشترین استفاده علمی را از آقاضیاءالدین عراقی (متوفی ۱۳۲۱ ش) برد و از شاگردان خاص و مقرر درس او به شمار می‌رفت (آل مجوبه، ج ۲، ص ۱۱۷؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۳، ص ۱۱۲۸؛ آستان قدس رضوی، کتابخانه، ج ۵، ص ۲۲۶). وی در تدریس متون درسی فقه و اصول مهارت داشت (مشار، ج ۳، ستون ۸۵۸). سیدضیاءالدین بن محمدعلی بحر العلوم و جعفر آل مجوبه از شاگردان او بودند (بحر العلوم، ج ۱، ص ۱۷۹؛ آل مجوبه، همانجا). عبدالصاحب در ۱۳۱۲ ش در نجف درگذشت (آل مجوبه، ج ۲، ص ۱۱۸؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۳، ص ۱۱۲۹). آثار او عبارت‌اند از: شرح تبصرة المتعلمین علامه حلی (آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱۳، ص ۱۳۵)؛ الاشارات و الدلائل فی ما تقدم و تأخر من الوسائل، در باره تعیین مواردی در کتاب وسائل الشیعة که شیخ حرّعاملی با تعابیر «تقدم» و «تأخر» و مانند اینها و بدون ذکر نشانی به احادیث هم‌مضمون ارجاع داده است. این کتاب در ۱۳۵۶/۱۳۱۶ ش چاپ شد (آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۲، ص ۹۵؛ عواد، ۱۹۶۹، ج ۲، ص ۲۸۰؛ آستان قدس رضوی، کتابخانه، ج ۵، ص ۲۲۶-۲۲۷). تقریرات درس آقاضیاءالدین عراقی درباره مباحث الفاظ و ادله عقلی، و حاشیه بر بعضی کتابهای فقهی نیز از دیگر آثار اوست (آقابزرگ طهرانی، طبقات: نقباء البشر، قسم ۳، ص ۱۱۲۹).

ب) جواد (متوفی قبل از ۱۳۰۶ ش)، از عالمان نیکوسیرت به شمار می‌رفت. پسرش، اسحاق، مدرّس ریاضیات بود (عبدالحسین جواهری، ص ۱، ۵؛ امینی، ۱۳۸۵، ص ۱۲۹).

پسر دیگر شیخ جواد، اسماعیل، نیز شماری از ریاضیات خیام را به عربی ترجمه کرد (عبدالحسین جواهرکلام، همان مصاحبه).

از شرح احوال و سوانح حیات دو پسر دیگر صاحب جواهر (ابراهیم و موسی) و فرزندان آنان اطلاعی در دست نیست. تنها گفته شده است که شیخ جعفرین باقرین صادق، فرزند ابراهیم، از عالمان خرمشهر بود و در زمان حکومت رضاشاه، به سبب